

МОНГОЛ УЛСЫН УУЛ УУРХАЙН БУС САЛБАРЫН ЭКСПОРТЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ БОЛОМЖ: ЭКСПОРТЫГ ДЭМЖИХ ТӨВ

Ө. Номинцэцэг*, Ц. Цолмон**, Р. Шарбанди***, У. Цогням****

Хураангуй: Экспортыг дэмжих төв (ЭДТ) байгуулах нь уул уурхайн бус салбарын худалдааг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. ЭДТ нь экспортыг хөгжүүлэх, дэмжих зорилготой бөгөөд гадаад зах зээлээ тэлэх хүсэлтэй бизнес эрхлэгчдэд олон төрлийн үйлчилгээ болон дэмжлэг үзүүлдэг. ЭДТ-ийн гол давуу талуудын нэг нь уул уурхайн бус салбарын бизнест бүтээгдэхүүнийхээ шинэ зах зээл, хэрэглэгчдийг тодорхойлоход тусалдаг. Тус төв нь зах зээлийн судалгаа хийх, гадаад худалдааны тарифын саад тотгор болон бусад зохицуулалтуудын талаар мэдээлэл өгөх, бизнес эрхлэгчдийг гадаад зах зээл дээрх боломжит худалдан авагч, борлуулагч нартай холбох боломжоор хангадаг. Үндсэндээ энэхүү төв нь гадаад зах зээлд уул уурхайн бус салбарын хэрэглэгчдийн хүрээг нэмэгдүүлэх, дотоодын зах зээлээс хараат байдлыг үлэмж бууруулахад дэмжлэг үзүүлдэг байна. Шинжилгээний үр дүнд ЭДТ-ийн бодлогын дамни хувьсагч эерэг, ач холбогдолтой гарсан бөгөөд энэ нь Монгол улс аливаа улсад ЭДТ байгуулахад тус улс руу хийх уул уурхайн бус экспорт нэмэгдэх боломжтойг харуулсан. Харин Монгол улсын ДНБ, нэрлэсэн валютын ханш, эдийн засгийн түншлэмийн хэлэлцээр зэрэг хувьсагчдын коэффициент буурч, импортлогч орны ДНБ, газар зүйн зай, хиллэдэг эсэх, экспортын төвлөрөл зэрэг хувьсагчдын коэффициент өссөн үзүүлэлттэй гарсан.

Түлхүүр үгс: Уул уурхайн бус салбарын экспорт, экспортыг дэмжих төв, шилдэг туршлага, татацдын загвар.

THE POSSIBILITIES FOR INCREASING NON-MINING SECTOR EXPORTS OF MONGOLIA: EXPORT PROMOTION CENTER

Abstract: Establishing an Export Promotion Center (EPC) can have significant benefits for non-mining sectors in terms of trade enhancement. EPCs are designed to facilitate the development and promotion of exports, and they offer a range of services and support to businesses looking to expand their international trade. One of the primary benefits of an EPC is that it can help non-mining sectors identify new markets and customers for their products. The center can conduct market research, provide information on trade regulations and tariffs, and connect businesses with potential buyers and distributors in foreign markets. Basically, this center supports increasing the range of non-mining industry customers in the foreign market and significantly reducing dependence on the domestic market. As a result of the analysis, the Export promotion policy dummy variable was positive and significant, which showed that when Mongolia establishes an EPC in any country, non-mining exports to that country can increase. However, the coefficients of variables such as Mongolia's GDP, nominal exchange rate, and economic partnership agreements decreased, while the coefficients of variables such as importing country's GDP, geographical distance, common bordered, and export concentration index increased.

Keywords: Non-mining sector export, export promotion center, best practices, gravity model.

* МУИС, Бизнесийн сургууль, (E-mail): nomintsetseg@num.edu.mn

** МУИС, Бизнесийн сургууль, (E-mail): tsolmon_ts@num.edu.mn

*** МУИС, Бизнесийн сургууль, (E-mail): sharbandi@num.edu.mn

**** МУИС, Бизнесийн сургууль, (E-mail): u.tsognyam89@gmail.com

Удиртгал

Монгол улс 1990—ээд оноос чөлөөт эдийн засгийн системд шилжиж орсноор дэлхийн худалдаа, эдийн засгийн харилцаанд бие даан оролцож, өөрийн гэсэн байр суурьтай болсон хэдий ч экспортын барааны төрөлжилт хумигдан, үндсэндээ уул уурхайн бүтээгдэхүүнд тулгуурласан экспортын бүтцээр солигджээ. 2021 оны экспортын бараа эргэлтийн голлох зах зээлд БНХАУ, Швейцарь, Сингапур, БНСУ, ОХУ зэрэг улсууд багтаж байгаа бөгөөд барааны бүтцээр задлан авч үзвэл уул уурхайн салбарын зэсийн хүдэр, баяжмал, чулуун нүүрс, боловсруулаагүй буюу хагас боловсруулсан алт зэрэг барааны экспорт манай нийт экспортын 72.1 хувийг эзэлж байна. Энэ нөхцөл байдлаас үзэхэд Монгол улсын хувьд нэг салбарын хэт хараат байдлыг бууруулан эдийн засгийн өрсөлдөх бусад салбаруудын экспортыг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийн хөгжлөө түргэтгэх зайлшгүй үе тулгараад байна.

Дэлхийн зарим улс орнууд, ялангуяа Зүүн Азийн зарим улсын хувьд экспортын тэлэлтийн үр дүнд эдийн засгийн маш хурдтай өсөлт явагдсан байдаг. Экспортод суурилсан өсөлтөд хүрэхийн тулд ихэнх улс орон экспортыг дэмжих төв (ЭДТ) байгуулсан байдаг. Ялангуяа уул уурхайн бус салбарын худалдааг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд уул уурхайн бус салбарын бизнест бүтээгдэхүүний шинэ зах зээл, хэрэглэгчдийг тодорхойлоход ЭДТ тусалцаа үзүүлдгээрээ ихээхэн давуу талтай юм.

ЭДТ нь экспортыг хөгжүүлэх, дэмжих зорилготой бөгөөд гадаад зах зээлээ тэлэх хүсэлтэй бизнес эрхлэгчдэд олон төрлийн үйлчилгээ болон дэмжлэг үзүүлдэг. Тус төв нь зах зээлийн судалгаа хийх, гадаад худалдааны тарифын саад тотгор болон бусад зохицуулалтуудын талаар мэдээлэл өгөх, бизнес эрхлэгчдийг гадаад зах зээл дээрх боломжит худалдан авагч, борлуулагч нартай холбох боломжоор хангадаг. ЭДТ нь бизнес эрхлэгчдэд олон улсад бүтээгдэхүүний стандарт, шаардлагыг хангахад нь туслах сургалт, дэмжлэг үзүүлэх боломжтой. Үүнд бүтээгдэхүүний дизайн, сав баглаа боодол, хаяг, шошгын шалгуур хангахад тусалцаа үзүүлэхээс гадна чанарын хяналт, байгаль орчин, нийгмийн стандартыг дагаж мөрдөх заавар зэргийг дурьдаж болно. ЭДТ нь бүтээгдэхүүнээ экспортлохыг хүсч буй бизнесүүдэд санхүүгийн болон логистикийн дэмжлэг үзүүлэх боломжтой. Үүнд экспортын санхүүжилт, даатгал, тээвэрлэлт, гаалийн бүрдүүлэлт болон бусад логистикийн талаарх зааварчилгааг хангахад туслах зэрэг багтаж болно.

Ерөнхийдөө ЭДТ байгуулах нь уул уурхайн бус салбаруудын худалдааны чадавхийг нэмэгдүүлэх үр дүнтэй арга байж болох юм. ЭДТ нь бизнес эрхлэгчдэд олон төрлийн үйлчилгээ үзүүлж, дэмжлэг үзүүлснээр уул уурхайн бус салбаруудад хэрэглэгчийн баазаа өргөжүүлэх, олон улсын стандартад

нийцүүлэх, худалдааны логистик болон санхүүгийн саад бэрхшээлийг даван туулахад тусалдаг. Энэ нь эцсийн дүндээ эдгээр салбарын худалдааг нэмэгдүүлж, улс орныхоо эдийн засгийн хөгжилд илүү их хувь нэмэр оруулахад нөлөөлж чадна.

Монгол улсын хувьд бүс нутгийн хэлэлцээрт нэгдэх 2016 оноос хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлсэн Эдийн засгийн түншлэлийн тухай Монгол улс, Япон улс хоорондын хэлэлцээр; 2021 оноос хэрэгжиж эхэлсэн Ази–Номхон далайн худалдааны хэлэлцээр), хөрш болон бусад улстай хийх гадаад худалдаа, эдийн засгийн иж бүрэн түншлэл, хамтын ажиллагаа, эдийн засаг, худалдааны чөлөөт бүс байгуулах, хөгжингүй орнуудын Хөнгөлөлтийн ерөнхий систем (GSP)—д хамрагдах болон бусад холбогдох төсөл хөтөлбөрүүд эх орондоо хэрэгжүүлэх гэх мэт арга замаар экспортыг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлж байна. Гэсэн хэдий ч өнөөдөр Монгол Улсын уул уурхайн бус салбар нь уул уурхайн салбарын экспорттой өрсөлдөх чадварын хувьд сул хэвээр байна.

Тиймээс энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол улсад ЭДТ—ийг байгуулах арга зам, уул уурхайн бус салбарын гадаад худалдаанд гарах нөлөөлөл, үр ашгийг судлахад оршино. Энэхүү зорилгын хүрээнд (i) Монгол улсын экспортын өнөөгийн байдал, уул уурхайн бус экспортыг дэмжих чиглэлээр баримталж буй бодлого, (ii) бусад улс орны шилдэг туршлагауд, (iii) ЭДТ—ийн уул уурхайн бус гадаад худалдаанд үзүүлэх нөлөөлөл болон нөлөөллийг тодорхойлох аргачлалыг тус тус судлан (iv) Монгол улсад ЭДТ—ийг байгуулах, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх боломжит арга замуудыг тодорхойлохыг зорьсон болно. Монгол улсын эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл байдалд нийцсэн, практик шинжтэй, бодит байдалд хэрэгжих боломжтой ЭДТ байгуулах боломжит арга замыг тодорхойлохыг зорьсонд энэхүү бүтээлийн шинэлэг тал оршино.

Онолын үндэслэл

ЭДТ—ийн санаачилга анх 1990—ээд оны эхээр хөгжиж буй орнуудын экспортыг нэмэгдүүлэх, дэмжихийн тулд Олон улсын худалдааны төв (International Trade Center)—өөс эхлэлтэй бөгөөд Дэлхийн худалдааны байгууллага болон НҮБ—ын Худалдаа, хөгжлийн бага хуралтай хамтран хэрэгжүүлж эхэлсэн. ЭДТ нь зах зээлийн судалгаа, худалдааны дэмжлэг, бүтээгдэхүүний дизайн болон хөгжил, экспортын санхүүжилт, даатгал, тээвэрлэлт болон логистикоос гадна барааны чанар, стандартын шаардлагын чиглэлээр аж ахуйн нэгжийн бизнес үйл ажиллагааг дэмжих үйлчилгээ үзүүлэх байгууллага юм. Жижиг, хөгжиж буй эдийн засагтай улс орнуудын ЖДҮ—үүд дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх хангалттай нөөц бололцоо, туршлага дутмаг

байдаг бөгөөд эдгээр сорилтыг даван туулахад ЭДТ—өөс үзүүлэх тусалцаа, үүрэг оролцоо их юм. Дэлхийн банк, НҮБ—ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллага (UNIDO)—ын судалгаагаар ЭДТ нь хөгжиж буй орнуудын экспортын төвлөрөл, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлдэг болохыг тогтоосон байна².

ЭДТ—үүдийн онолын үндэслэлийг дараах онолуудаар тайлбарлаж болно. Үүнд: Эдийн засгийн хөгжлийн онол (**Economic Development Theory**), Олон улсын худалдааны онол (**International Trade Theory**), Сүлжээний онол (**Network Theory**) гэсэн хэд хэдэн онолууд багтаж болно.

Эдийн засгийн хөгжлийн онол: Дийлэнх тохиолдолд Засгийн газраас эдийн засгийн хөгжлийн томоохон стратегийн нэг хэсэг болгон ЭДТ—ийг байгуулдаг. Экспортыг дэмжих нь шинэ ажлын байр бий болгох, гадаад валютын орлого бий болгох, инновац, технологийн өөрчлөлтийг дэмжих замаар эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийг бий болгох үр дүнтэй арга болохыг эдийн засгийн хөгжлийн онол харуулдаг.

Олон улсын худалдааны онол: ЭДТ нь эдийн засгийн өсөлт, хөгжилд экспортын ач холбогдлыг онцолсон олон улсын худалдааны онолоос эхтэй. Энэ онолын дагуу улс орнууд харьцангуй давуу талтай бараа, үйлчилгээний үйлдвэрлэлээрээ дагнаж, эдгээр бараа бүтээгдэхүүнээ бусад улс руу экспортлон үр шимийг нь хүртэх боломжтой. ЭДТ нь бизнес эрхлэгчдэд олон улсын зах зээлд харьцангуй давуу талаа олж илрүүлэх, ашиглахад нь гол үүрэг гүйцэтгэдэг байна.

Сүлжээний онол: ЭДТ нь сүлжээний онол мөн дээр тулгуурладаг бөгөөд энэ нь гадаад худалдаанд оролцогчдын хоорондын харилцаа, харилцан үйлчлэл нь эдийн засгийн хөгжлийн гол хөдөлгөгч хүч болж чадна гэдгийг харуулж байна. ЭДТ нь ихэвчлэн бизнесүүд, засгийн газрын агентлагууд болон бусад оролцогч талуудын хооронд зуучлагч болж, эдгээр оролцогчдын хоорондох мэдээлэл, нөөц, боломжуудын урсгалыг хөнгөвчлөхөд тусалдаг. Бизнесийн байгууллагууд болон бусад оролцогч талуудын хоорондын харилцааны сүлжээг бий болгож, хөгжүүлснээр ЭДТ нь бизнес эрхлэгчдэд гадаад зах зээлд нэвтрэхэд тулгарч буй саад бэрхшээлийг даван туулах, тэдний оролцоог өргөжүүлэхэд тусалдаг.

Эдгээр онолын үндэслэлүүдээс гадна ЭДТ—үүд нь зах зээлийн судалгаа, худалдааны төлөөлөгчийн газар, экспортын санхүүжилт болон бусад төрлийн тусламж гэх мэт олон төрлийн практик хэрэгсэл, арга техникийг ашигладаг. Эдгээр хэрэгслүүдийг онолын суурь үндэслэлтэй хослуулснаар ЭДТ нь

² ITC. 2010. Export Promotion Agencies: What Works and What Doesn't. International Trade Centre UNCTAD/ WTO, Geneva.

экспортыг дэмжих төдийгүй цаашлаад эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийг дэмжихэд маш чухал үүрэг гүйцэтгэж чадна.

Сэдвийн судлагдсан байдал

Экспортыг нэмэгдүүлэхэд ЭДТ-ийн нөлөөллийг тодорхойлсон судалгааны ажлууд багагүй байдаг. Тухайлбал, Alvarez болон Crespi (2000), Gil–Pareja et al., (2008) нарын бүтээл, Lederman, Olateaga болон Payton (2010), мөн Martincus болон Carballo (2008) нарын судалгаануудыг дурьдаж болно. Эдгээр судалгаанууд экспортыг дэмжих агентлагууд нь экспорт нэмэгдэхэд ихээхэн эерэг нөлөөтэйг тогтоосон байна. Alvarez болон Crespi (2000) нар Чили улсын аж ахуйн нэгжүүдийн өгөгдөл ашиглан экспортын салбарыг дэмжихэд зориулсан төрөөс дэмжлэг үзүүлэгч байгууллагын нөлөөг судалсан бөгөөд энэхүү экспортыг дэмжих байгууллагуудын бодлогоор аж ахуйн нэгжүүд гадаад зах зээлээ тэлж, экспортоо нэмэгдүүлсэн гэсэн үр дүн гарчээ. Gil–Pareja et al., (2008) нар гадаад дахь Испани улсын худалдаа, экспортыг дэмжих төвүүд нь тус улсын экспортыг нэмэгдүүлэхэд чухал түлхэц үзүүлснийг нотолсон бөгөөд тус улсын гадаад худалдаанд Испани улсын элчин сайдын яамд болон консулын газруудаас илүү эерэг нөлөө үзүүлж буй сонирхолтой үр дүн гарчээ.

Martincus болон Carballo (2008) нарын хувьд Перу улсын 2001–2005 оны аж ахуйн нэгжийн өгөгдлийг ашиглан экспортыг дэмжих байгууллага болон зах зээлийн өргөжилт, экспортын гэлэлтийн талаар судалгааг хийсэн байна. Судалгааны үр дүнд тус улсын экспорт ихээхэн нэмэгдсэн гэсэн эерэг нөлөөлөл гарчээ. Lederman, Olateaga болон Payton (2010) нарын бүтээлд хөгжингүй болон хөгжиж буй 103 улсын санал асуулгын өгөгдлийг боловсруулан ЭДТ–үүдийн нөлөөг судалсан ба эдгээр нь экспортын өсөлтөд мөн л эерэг нөлөөг авчирсан гэсэн өмнөх судалгаануудтай ижил үр дүнг харуулжээ.

Цаашлаад дээрх сэдвээр хийгдсэн сүүлийн үеийн зарим судалгаануудыг дурьдаж болох бөгөөд зарим улсуудын туршлагаас харахад ЭДТ байгуулан экспортыг дэмжих бодлого хэрэгжүүлсэн нь эерэг үр дүнтэй болсныг баталсан байна. Тухайлбал, Ajija. S. R et al., (2021) нарын судлаачид Индонезийн газрын тос, байгалийн хийн бус экспортод ЭДТ–ийн үзүүлэх нөлөөнд дүн шинжилгээ хийж, эерэг үр дүнд хүрчээ. Lederman. D. et al., (2010) нарын судалгаагаар экспортыг дэмжих төв нь экспортод статистикийн хувьд эерэг, ач холбогдолтой нөлөө үзүүлдгийг харуулсан. Cruz, M. et al., (2018) нар Олон улсын худалдааны төвтэй хамтран Дэлхийн банкны 2005–2010 оныг хамарсан мэдээлэлд суурилан экспортыг дэмжих агентлагуудын онцлогийг тодорхойлсон. Hayakawa, K. et al., (2014) судалгаанд Япон болон БНСУ–ын экспортыг

дэмжих JETRO болон KOTRA агентлагуудын экспортыг дэмжихэд гүйцэтгэх үүргийг авч үзсэн бөгөөд өндөр орлоготой улсуудыг бодвол орлогын түвшин доогуур улс орнуудад ЭДТ нь илүү үр дүнтэй ажиллаж байгааг онцолжээ. Martincus. C.V., and Carballo.J. (2010) нарын судалгааны ажил нь Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнуудын 1995–2004 оны статистик дээр тулгуурлан экспортыг дэмжих байгууллагууд хоёр талын худалдаанд хэрхэн нөлөөлж байгааг авч үзсэн. Lederman. D et al., (2007) нарын судалгаагаар хөгжиж буй болон хөгжингүй 104 орныг хамарсан мэдээлэлд үндэслэн одоо байгаа ЭДТ болон тэдгээрийн стратегийн нөлөөллийг судалж, ЭДТ–үүдийг хувьд бүтцийн хувьд хэт нүсэр бус байх нь илүү үр дүнтэй хэмээн дүгнэсэн байна. Gil–Pareja et al., (2008) нарын судалгаанд Испани улсын 17 бүс нутаг тус бүрээс олон улсын 188 зах зээлд хийсэн экспортын талаарх хоёр талын мэдээллийг ашиглан экспортыг дэмжих агентлагуудын экспортод үзүүлэх нөлөөг тооцоолж эерэг үр дүнд хүрсэн.

Монгол улсын хувьд энэ талаар хийгдсэн судалгаанууд хомс байгаа. Монголын уул уурхайн бус салбарын экспорт нь уул уурхайн салбарын экспорттой өрсөлдөх чадварын хувьд сул хэвээр байгааг зарим дотоодын судалгааны бүтээлүүд харуулсан байна. Тухайлбал, Ч. Нарантуяа (2018) нарын судлаачид Монгол улсын экспортыг дэмжих бодлогын нөлөөллийг таталцлын загвар ашиглан экспортыг дэмжих нөлөөллийн үнэлгээг хийсэн байна. Тус судалгааны үр дүнд Монгол улсын экспортын салбар төрөлжөөгүй, экспортыг дэмжих бодлого төвлөрсөн бус хэлбэртэй зэрэгцээ экспортлогчдод чиглэсэн үйлчилгээ дурьмаг байна гэсэн дүгнэлтэд хүрчээ. Монголбанкны судлаач Б. Хүслэн, Л. Даваажаргал (2018) нарын экспортын төрөлжилт болон эдийн засгийн өсөлтийн хамаарлын судалгааг МУ–ын экспортын орчин, орлогын бүтэц, уул уурхайн экспорт зэргийг Эдийн засгийн цогц байдлын индекс болон бүтээгдэхүүний орон зайн шинжилгээ ашиглан судалсан бөгөөд МУ–ын экспортод уул уурхайн салбарын бүтээгдэхүүн хэт давамгайлсан, нэг салбараас хэт хамаарсан бүтэцтэйг нотолжээ. Мөн Монголбанкны судалгаанд (2018) МУ–ын гадаад худалдааны бодлогыг БНСУ, Чили, мөн БНХАУ–тай харьцуулан судалсан байна.

Экспортыг дэмжих төвийн үүрэг, ач холбогдол

Монгол улс шиг уул уурхайн нөөц, баялагтай ч үүний зэрэгцээ бусад өрсөлдөх салбаруудаа амжилттай хөгжүүлж, эдийн засгийн хөгжлөө ЭДТ–ийн үр ашгаар нэмэгдүүлж буй орнуудын жишээ дэлхийн хэмжээнд олон байдаг. Экспортыг төрөлжүүлж, үр ашгаа нэмэгдүүлж чадсан орнуудын туршлагаас харахад экспортын бодлого болон хэрэгжүүлэх механизм нь тодорхой байсан

учраас амжилттай хэрэгжсэн байна.

ЭДТ нь дэлхийн ихэнхи улс оронд байдаг байгууллага бөгөөд дотоодын бизнес эрхлэгчдийг гадаад зах зээлд нэвтрэх боломжийг хөнгөвчлөх зорилготой. Ингэхдээ зах зээлийн талаарх мэдээлэл, сургалт, зөвлөгөө хэлбэрээр байгууллагуудад тусламж үзүүлэх; боломжит худалдан авагчдад мэдээлэл өгөх, урамшуулах замаар гадаад орнуудад сурталчилгаа хийх; хоёр болон олон талт хэлэлцээрээр дамжуулан дотоод болон гадаадад хүнд суртлын саад тотгорыг багасгах, экспортын үйл явцыг тодорхой болгох, худалдааны илүү таатай орчин бүрдүүлэх; экспортлогчдод буцалтгүй тусламж, төлбөр, татварын хөнгөлөлт үзүүлэх замаар экспортын үйл ажиллагаанд төрөөс шууд болон шууд бусаар татаас олгох гэсэн арга хэрэгслүүд багтаж байна. Түүнчлэн ЭДТ нь экспортыг нэмэгдүүлэх зорилготой дипломат харилцааны арга хэрэгслүүдийн нэг. Ижил төрлийн үйлчилгээ үзүүлдэг хувийн компаниуд байдаг боловч хөгжиж буй болон хөгжингүй эдийн засагтай орнуудын ЭДТ-ийн дийлэнх нь төрийн байгууллагад харьяалагдаж, татвар төлөгчдөөс санхүүжилтийн эх үүсвэрээ авдаг.

ЭДТ нь бизнесүүдэд бүтээгдэхүүнээ гадаадад борлуулахад нь туслах зорилготой үйлчилгээ үзүүлдэг ба үйлчилгээ нь дөрвөн үндсэн ангилалд хуваагдана. Үүнд: (i) ЭДТ нь экспортын зах зээлийн талаар мэдээллээр хангаж болно. Үүнд голдуу сурталчилгааны кампанит ажил, сурталчилгааны арга хэмжээ орно; (ii) сурталчилгаагаар дамжуулан улс орон эсвэл бүс нутгийн дүр төрхийг сурталчлах; (iii) ажилчдын сургалт, техникийн тусалцаа зэрэг бизнес эрхлэгчдэд зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх; болон (iv) үзэсгэлэн худалдаа, төлөөлөгчийн газарт оролцох зэрэг маркетингийн үйлчилгээ багтана.

ЭДТ нь дотоодод болон гадаадад байж болно. Хилийн чанад дахь ЭДТ нь ихэвчлэн тодорхой бүс нутгийн компаниудад хүлээн авагч улс руу бүтээгдэхүүнээ экспортлоход тусалдаг. ЭДТ-ийн дэмжлэг нь бүх салбарыг хамрах хандлагатай байдаг ч үйлдвэрлэгчид рүү чиглэсэн үйл ажиллагаа түлхүү явуулдаг байна. 1919 онд Финланд улс анх удаа гадаадад экспортын төлөөлөгчийн газраа нээсэн нь экспортын гүйцэтгэлийг сайжруулах, худалдааны тэнцлийн алдагдлыг бууруулахад томоохон нөлөө үзүүлжээ. Дипломат төлөөлөгчийн газрын тусалцаатайгаар ЭДТ нь зах зээлийн гажуудал буюу хазайлт, худалдааны идэвхжил нэмэгдэж буй асуудлыг шийдвэрлэхэд мэдээллийн гол эх сурвалж болдог³. Экспортлогчид бүтээгдэхүүнээ экспортлохын өмнө тухайн экспортлогч орныхоо хэрэглэгчдийн сонголт, нөхцөл байдлыг ойлгох ёстой. Гэсэн хэдий ч гадаад зах зээл дээр мэдээлэл олж авах зардал, маркетингийн

³ Gil-Pareja, S., Llorca, R. & Serrano, J. M. 2008. Measuring the Impact of Regional Export Promotion: The Spanish Case. *Papers in Regional Science*, 87 (1): 139–46.

зардал зэрэг нь дотоодын жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийн хувьд нэлээд их байдаг байна. Энэ тохиолдолд ЭДТ нь тус улсын гадаад дахь төлөөлөгчийн газрын хувьд экспортлохоор төлөвлөж буй ААН-үүд өөрсдийн бүтээгдэхүүний шинэ зах зээлийг ойлгож, олоход тусалдаг.

ЭДТ-ийн үүрэг нь улс орны дүр төрхийг бий болгох, экспортыг дэмжих үйлчилгээ, маркетинг, зах зээлийн хайлт, зах зээлийн судалгаа зэргээс бүрдэнэ. ЭДТ-ийн үзүүлж буй үйлчилгээ нь зөвхөн дотоодын экспортлогчдыг дэмжихээр хязгаарлагдахгүй. ЭДТ нь өөрийн улсын бүтээгдэхүүнийг импортлох эсвэл хөрөнгө оруулах хүсэлтэй гадаадад байгаа хүмүүст мэдээлэл, тусламж үзүүлдэг байна⁴. ЭДТ-ийн дутагдалтай тал нь түрээсийн зардал, мэдээллийг зөвшөөрөлгүй ашиглахаас сэргийлэх зэргээс шалтгаалан ЭДТ-ийн нийгмийн зардал нэмэгдэж болзошгүй. Мөн экспортлогчдын ЭДТ-өөс авсан импортлогчдын мэдээллийн сан, одоо байгаа түгээлтийн сүлжээний мэдээлэл зэрэг үйлчилгээг өрсөлдөгчид нь ашиглаж болно гэжээ⁵.

Монгол Улсын уул уурхайн бус салбарын экспортын нөхцөл байдал

2021 онд Монгол улс дэлхийн 159 оронтой худалдаа хийж гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 16 тэрбум ам. долларт хүрснээс экспорт 9.25 тэрбум ам. долларыг эзэлж байна. Энэ нь нийт экспорт өмнөх оноос 1.7 тэрбум ам. доллароор өссөн үзүүлэлт юм. Монгол улсын нийт экспорт 2005 оноос өсч 2009, 2012, 2015 онуудад буурсан боловч түүнээс хойш одоог хүртэл тасралтгүй өссөн үзүүлэлттэй байна. Эдгээр онуудад экспорт буурсан шалтгааныг авч үзвэл 2009 онд дэлхийн санхүү, эдийн засгийн томоохон хямрал, 2012 болон 2015 онуудад нийт экспортын дийлэнх хувийг эзэлдэг эрдэс бүтээгдэхүүний экспортын бууралт гол нөлөөг үзүүлжээ. Нийт экспортыг салбараар задлан авч үзвэл сүүлийн 5 жил буюу 2017–2021 онд уул уурхайн гаралтай бараа бүтээгдэхүүний экспорт 3 тэрбум ам.доллараар буюу 53.2 хувиар өссөн нь нийт экспортын өсөлтийн 98.7 хувийг, уул уурхайн бус бараа бүтээгдэхүүний экспорт 0,04 тэрбум ам.доллараар буюу 6.9 хувиар өссөн нь нийт экспортын өсөлтийн 1.3 хувийг тус тус бүрдүүлжээ. Уул уурхайн бус бүтээгдэхүүний нийт экспортод эзлэх хувийн жин 2005 онд 24.3 хувь байсан бол 2021 онд 6.6 хувь болж буурсан байна.

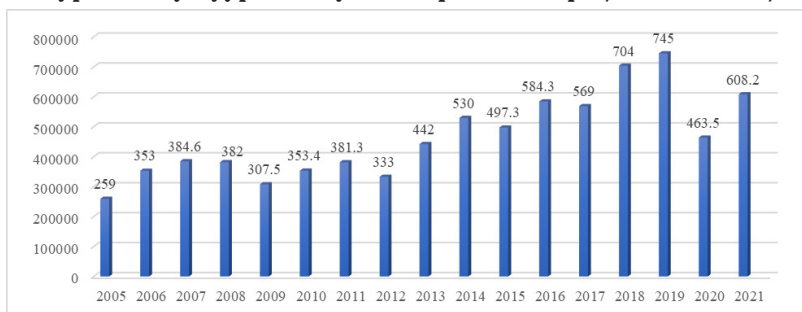
2005-2021 он хүртэлх уул уурхайн бус салбарын экспортын нийт үнийн дүнг дараах зургаар харуулав. Зураг 1-ээс харахад уул уурхайн бус

⁴ Lederman, D., M. Olarreaga. & L. Payton. 2010. Export Promotion Agencies: Do They Work? *Journal of Development Economics*.91 (2): 257–65.

⁵ Hausmann, R. & Rodrik. D. 2003. Economic Development as Self Discovery, *Journal of Development Economics*. 72(2): 603–633.

салбарын экспорт 2017–2018 онд өсөлт үзүүлсэн боловч 2020 оноос дахин буурсан нь Монгол улсын уул уурхайн бус бүтээгдэхүүний гол импортлогч улс болох БНХАУ Ковид 19-цар тахлаас үүдэн хил, гаалиар нэвтрэх бараа, бүтээгдэхүүний хөдөлгөөнөө зогсоож, олон улсын зах зээлд Монголын уул уурхайн бус экспорт хийгдэж чадахгүй байсантай холбоотой гэж үзэж байна.

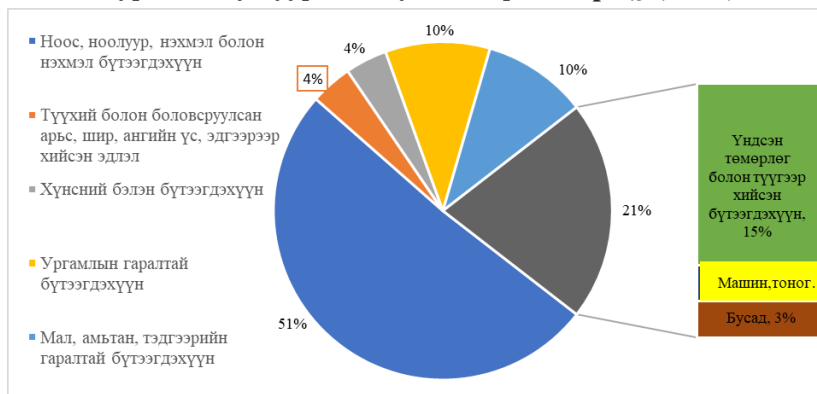
Зураг 1. Уул уурхайн бус салбарын экспорт /мян.ам.долл/

Эх сурвалж: ҮСХ, Гадаад худалдааны мэдээлэл, www.1212.mn

Уул уурхайн бус экспортод ноос, ноолуур, нэхмэл болон нэхмэл бүтээгдэхүүн голлох үүрэгтэй байна. Гэсэн хэдий ч энэ салбарт нийт ажиллах хүчний зөвхөн 7% ажиллаж байна. Эндээс манай экспорт уул уурхайн салбараас хамааралтай байдагтай адил уул уурхайн бус салбар дотроо ижил төрлийн бараанаас хамааралтай байгааг харж болно.

Зураг 2. Уул уурхайн бус экспортын бүтэц (2021)

Эх сурвалж: ҮСХ, Гадаад худалдааны мэдээлэл, www.1212.mn

Монгол улс зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн үеэс эдийн засаг, худалдааны нээлттэй бодлого баримталж, хөрөнгө оруулалтыг дэмжин үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний өрсөлдөх чадавхиа улам дээшлүүлэх зорилгыг хэрэгжүүлж иржээ. Энэ хугацаанд худалдааг хөнгөвчлөх, экспортын зах зээлээ илүү нээлттэй, чөлөөтэй болгох олон арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсний дотор дараах ажлууд нь экспортыг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой арга хэмжээ болсон гэж үзэж байна. Үүнд:

- Монгол улс Дэлхийн Худалдааны Байгууллагад элссэн,
- ЕХ, АНУ, Япон, Канадын Хөнгөлөлтийн ерөнхий системд хамрагдсан,
- “Алтанбулаг”, “Замын Үүд”, “Цагааннуур”-ын худалдаа, эдийн засгийн чөлөөт бүсүүдийг байгуулах ажлыг эхлүүлсэн,
- 2006 оноос “Монгол–Оросын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг 2006–2010 онд хөгжүүлэх хөтөлбөр”, 2008 оноос “Монгол–Хятадын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр” баталсан.
- Монгол Улс, Япон Улстай байгуулсан “Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр” 2016 оноос хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлсэн. Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр нь Монгол Улсын хувьд анхны чөлөөт худалдааны хэлэлцээр болсон.
- 2019 онд “Ази, Номхон далайн худалдааны хэлэлцээрт нэгдэн орох тухай” хуулийн төслийг баталснаар АНДХХ-ийн 7 дахь гишүүн улс болсон бөгөөд хэлэлцээрийг 2021 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс хэрэгжүүлж эхэлсэн.

МУ-ын Засгийн газар болон гадаадын санхүүжилттэй уул уурхайн бус салбарын экспортыг дэмжихэд чиглэсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг дурьдвал:

Монголын Худалдааг Дэмжих (EU TRAM—Trade Related Assistance for Mongolia Project) төсөл. Уг төсөл нь Европын Холбоо (ЕХ)-ны нийт 4.5 сая еврогийн санхүүжилтээр 2017 оны гуравдугаар сараас эхэлж, 2021 оны долдугаар сар хүртэл хэрэгжжээ. Төсөл нь бодлогын хүрээнд хийх ажлаас бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлт хүртэл шаардлагатай арга хэмжээг тусгасан бөгөөд Худалдааны бодлого, Худалдааг хөнгөвчлөх, Экспортыг дэмжих гэсэн гурван бүрэлдэхүүн хэсэгтэй.

Худалдааг хөнгөвчлөх бүрэлдэхүүн хэсгийн хүрээнд хүрсэн гол үр дүн бол 2019 онд МХЕГ болон ГХЯ-тай хамтран боловсруулсан Хүнсний бус бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлын тухай хуулийн төсөл ажээ. Монгол Улсаас бүтээгдэхүүн экспортлох ялангуяа уул уурхайн бус бүтээгдэхүүнийг Европын зах зээлд гаргахад ЕХ-ны бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал, хэрэглэгчийн

эрхийг хамгаалах талаарх хууль эрх зүйн ижил түвшний орчныг ЕХ шаарддаг. Тиймээс уг хуулийг УИХ-аар батлах нь кластерын болон бусад ЖДҮ-ийн бүтээгдэхүүнийг ЕХ-нд экспортлоход нэн чухал юм. Төслөөс Стандарт, хэмжил зүйн газар (СХЗГ)-т гоо сайхны бүтээгдэхүүний олон улсын ISO стандартыг үндэсний стандарт болгоход дэмжлэг үзүүлжээ.

Экспортыг дэмжих бүрэлдэхүүн хэсгийн хүрээнд TRAM төсөл нь МҮХАҮТ болон Үндэсний хөгжлийн газарт төр хувийн хэвшлийн түншлэлийн яриа хэлцэл хийх чадавхийг бэхжүүлж, төр хувийн хэвшлийн түншлэл (ТХХТ)-ийн үндэсний үр ашигтай механизм болгоход зөвлөгөө өгч тусалсан байна.

Монгол Экспорт хөтөлбөр. Уул уурхайн бус бүтээгдэхүүний экспортыг өргөжүүлэх зорилготой “Монгол экспорт” хөтөлбөр нь 2018–2022 онд хэрэгжих бөгөөд хоёр үе шаттай. Эхний үе шат нь 2018 онд эхэлж, 2019 онд дууссан. Энэ хугацаанд хууль эрх зүй, татварын таатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнээс гадна үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмж, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа хэрэгжүүлсэн байна.

Харин 2021–2022 онд уул уурхайн бус салбарын эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмж, экспортын худалдааг хөнгөвчлөх, зах зээлийг тэлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулахаар хөтөлбөрт тусгажээ. Үүний үр дүнд, ноос, ноолуур, арьс шир, хөдөө аж ахуйн бусад түүхий эдийн нийлүүлэлтийн найдвартай сүлжээ бий болгож, боловсруулалтын түвшинг 60 хувьд хүргэх, хөдөө аж ахуй, хүнсний салбарын экспортын орлогыг 2021 он гэхэд 50 хувиар нэмэгдүүлэх зорилго тавьсан боловч одоогийн байдлаар ноос ноолуур, хөдөө аж ахуйн салбарын боловсруулалтын түвшин 4.1%–7.4%, хөдөө аж ахуй, хүнсний салбарын экспортын орлого өмнөх онуудаас буурсан үзүүлэлттэй байна.

Экспортыг дэмжих төсөл. Монгол Улсын Засгийн газар, Олон Улсын Хөгжлийн Ассоциаци (ОУХА)-ын хооронд байгуулсан Санхүүжилтийн хэлэлцээрийн дагуу 14.3 сая ам долларын зээлжих тусгай эрх (ЗТЭ)-тэй тэнцэх хөнгөлөлттэй зээлийн төсөл нь уул уурхайн бус салбарын жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгчдийн экспортын чадавхыг бэхжүүлэх болон экспортын зах зээлд нэвтрэх боломжийг өргөжүүлэх зорилготой.

Монголын экспортын төв-Экспортын санхүүжилтийн сан. Уг төсөл нь судалгааны шатандаа явж буй бөгөөд Засгийн газрын дэргэд төр, хувийн хэвшлийн хамтарсан экспортын санхүүжилтийн сан бий болгох замаар төслийн үр шимийг хүртэх талуудтай нягт хамтран ажиллах байдлаар гадаад зах зээлд анхлан гарах тал дээр тэдэнд дэмжлэг үзүүлэхийн зэрэгцээ экспортын өртөг

зардлыг бууруулах болон олон улсын зорилтот зах зээл дэх ашигт ажиллагаагаа дээшлүүлэхэд нь экспортлогч талуудад бодитой үр дүн бүхий дэмжлэгийг үзүүлэх ажээ. Монгол улсын засгийн газар экспортыг дэмжихийн тулд “Эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгоно” гэсэн зорилт тавьсан бөгөөд үүний хүрээнд хэрэгжих ажлуудын нэг нь “MN Export” төсөл юм.

Төслийн гол зорилго нь Монгол улсын экспортлогчдыг олон улсын зах зээлд нэвтрэх боломжийг өргөжүүлэх, мөн төрөл бүрийн үйл ажиллагаануудаар дамжуулан ААН, үйлдвэрлэгчдийн бүтээгдэхүүнийг сурталчлах, санхүүжүүлэх замаар Монголын экспортын нийт хэмжээг нэмэгдүүлэх явдал байна. Төслийг хэрэгжүүлэгчийн хувьд Монголын Үндэсний Худалдаа, Аж Үйлдвэрийн Танхим байх бөгөөд хөрөнгө оруулалтын хэмжээг 8.5 тэрбум төгрөгөөр тооцож, үүний 3 тэрбум төгрөг буюу 35.3 хувийг Засгийн газрын санхүүжилт, 5 тэрбум төгрөгийг хувийн хэвшил болон банкны санхүүжилт, үлдсэн 500 сая төгрөгийг олон улсын хандив, тусламжаас бүрдүүлэхээр тооцжээ. MN Export нь дотооддоо үйл ажиллагаа явуулдаг төрлийн Экспортыг дэмжих төв бөгөөд гол үйлчилгээ нь санхүүжилт шаардлагатай экспортлогчдод санхүүгийн тусалцаа үзүүлэх ажээ.

Шинжилгээний хэсэг

i. Харьцуулсан судалгаа

ЭДТ-ийг дэлхийн бусад улсад байгуулан амжилттай үйл ажиллагаа хэрэгжүүлсний үр дүнд тэдгээр орнуудын экспорт дорвитой нэмэгдсэн улс орнуудын шилдэг туршлагыг энэ хэсэгт харьцуулан судаллаа.

а. Бүгд Найрамдах Индонез Улс

Индонезийн засгийн газраас байгуулсан экспортыг дэмжих төвийг Индонезийн Худалдааг Дэмжих Төв (ИПРС) гэж нэрлэдэг бөгөөд Индонезийн Худалдааг Дэмжих Төв (ИПРС) нь дэлхийн 18 улсад байрладаг 19 оффисын сүлжээ юм. Бүгд Найрамдах Индонез Улсын Худалдааны Яамны олон улсын өргөтгөлөөр үйлчилдэг ИПРС-ийн оффисууд нь Индонези болон өөрсдийн үйл ажиллагаа явуулж буй улс орнуудын хооронд худалдааны харилцааг хөгжүүлэхийг эрмэлздэг. Зураг 5-д ИПРС болон Индонез улсын гадаад дах худалдааны төлөөлөгчийн газруудын дэлхий даяарх оффисуудын байршлыг харуулав. Ногоон өнгөөр ИПРС-ийн оффисыг, улаан өнгөөр гадаад худалдааны төлөөлөгчийн газрыг тэмдэглэсэн.

Хариуцах үйл ажиллагаанд газрын тос, байгалийн хийн бус бүтээгдэхүүний экспортыг өргөжүүлэхийг дэмжих, дэмжих бодлого, чиглэл боловсруулах;

гадаадын зах зээлд мэдээллийн үйлчилгээ үзүүлэх; экспортыг дэмжих үйл ажиллагааг зохион байгуулах; экспортын бүтээгдэхүүн, зах зээлийг өргөжүүлэх⁶ асуудлууд багтдаг.

Газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын хэмжээ, үнийн дүнгийн өсөлтийг харах замаар ЭДТ-ийн Индонезид оруулсан хувь нэмрийг тодорхойлж болно. Индонез улсын Засгийн газар 2001–2008 онд ИТРС-ийн салбарыг өргөжүүлэх талаар хэлэлцэж байх үед Индонезийн газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын хэмжээ нэмэгдсээр байжээ. Үүний дараагаар тус улсын засгийн газар 2008 оны эцсээр 10 улсад Индонезийн ЭДТ-ийн тоог нэмэгдүүлсэн боловч 2009 онд дэлхийн хямралын улмаас газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын үнэ буурсан байна. Индонезийн газрын тос, байгалийн хийн бус экспорт 2010–2014 он хүртэл хэлбэлзэх хандлагатай байсан.

Индонезийн газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын үнэ цэнийг ИТРС-ийн бус экспортын гол 18 оронд хөгжүүлж байгаа нь ИТРС-ийн итгэмжлэгдсэн орнуудын газрын тос, байгалийн хийн экспортын үнэ цэнийн хөгжилтэй төстэй юм. Энэхүү ижил төстэй байдалд 2001, 2009 онуудад газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын үнийн бууралт багтана. Газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын үнийн хандлагын зөрүү нь 2012 онд газрын тос, байгалийн хийн бус экспортын үнийн бууралт хэлбэрээр гарсан. Газрын тос, байгалийн хийн экспорт 2015 он хүртэл тасралтгүй явагдаж байсан бол ИТРС-ийн бус орнуудад газрын тос, байгалийн хийн экспорт 2014 онд ИТРС-ийн магадлан итгэмжлэгдсэн орнуудад газрын тос, байгалийн хийн экспорт өссөн байна.

б. Австрали Улс

Австрали улсын экспортыг дэмжих бодлого нь тус улсын экспортлогчдын тоо 25000 буюу нийт бизнес эрхлэгчдийн дөнгөж 4 хувийг эзэлдэг учраас хэсэгчилсэн хэлбэртэй байдгаараа онцлог юм. Ихэнх экспортыг том аж ахуйн нэгжүүд хариуцдаг бөгөөд Австрали нь газарзүйн хувьд худалдааны гол түншүүдээсээ хол байрладаг. Энэ нь тус улсын жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг экспортын үйл ажиллагаа явуулахад хүндрэлтэй болгодог байна. Иймээс Австрали улсын засгийн газар шинэ экспортлогчид, ялангуяа ЖДҮ эрхлэгчдийг дэмжихийн тулд төсвийн арга хэмжээ, бүс нутгийн шинээр экспортлогчдыг дэмжих олон улсын сүлжээ оффис болох TradeStart оффисуудын тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх, худалдааны хэмжээг хоёр дахин нэмэгдүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн.

Экспортыг дэмждэг гол байгууллага Австралийн Худалдааны Комисс (Austrade) нь Австраличуудын экспорт болон олон улсын бизнесийн амжилтыг

⁶ Ajija. S.R. Zakia. & F.Z., Purwono. R. 2021. The Impact of Opening the Export Promotion Agencies on Indonesia's Non-oil and Gas Exports. Heliyon, 7. 1–10.

сайжруулах үүрэгтэй холбооны агентлаг юм. Тус байгууллага нь гадаад зах зээлийг сонгох, нэвтрүүлэх, хөгжүүлэхтэй холбоотой цаг хугацаа, зардал, эрсдэлийг бууруулах гэсэн тодорхой чиг үүрэгтэй. Austrade нь дэлхий даяарх Австралийн элчин сайдын яам, консулын газруудад байрладаг.⁷

Austrade өөрийн нөөцийг Австралийн бүтээгдэхүүнийг хамгийн сайн борлуулах боломжтой зах зээлд хуваарилдаг. Зарим тэргүүлэх салбарын зах зээлд элчин сайдын яам, консулын газар байдаггүй тул Austrade өөрийн оффис дээр консулын үйлчилгээ үзүүлдэг. Оффисууд нь Австралийн экспорт хийдэг гол салбаруудад анхаарлаа төвлөрүүлэхийн тулд стратегийн ач холбогдолтой газруудад байрладаг хэдий ч оффисын тоо нь худалдааны харилцааны хэмжээтэй пропорциональ биш байдаг байна. Жишээлбэл, Австралийн Японд экспортлох хэмжээ Америк тивийн 35 орныг нийлүүлснээс хамаагүй их байгаа ч АНУ—д 7, Японд 6 оффис байдаг. Гэсэн хэдий ч бүс нутаг бүрт хуваарилагдсан ажилтнуудын тоо нь худалдааны харилцааны хэмжээг харуулж байна. Зүүн хойд Азид 188, Европт 113, Зүүн өмнөд Азид 103 ажилтантай харьцуулахад Америк тивд ердөө 88 ажилтан байдаг. Харин Африкт ганцхан оффис байдаг байна.

Austrade нь 1000 гаруй ажилтантай бөгөөд үүнээс 500 гаруй нь дэлхийн 60 орны 94 оффист ажилладаг. Үндэсний 15 оффисоор дамжуулан үйлчилгээг шууд хүргэхээс гадна орон даяар хувийн болон төрийн байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлсэн бүс нутгийн хоёр хөтөлбөрийг санхүүжүүлдэг ажээ. 2020 онд Austrade-ийн үйл ажиллагааны орлого 250.8 сая ам. доллар байсан бөгөөд үүний 226.7 сая ам. доллар буюу 90.4 хувь нь засгийн газрын санхүүжилтээс, үлдсэн 24.1 сая ам. доллар буюу 9.6 хувь нь үйлчлүүлэгчдийн хураамжаас олсон орлогоос бүрдсэн байна. Austrade нь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж ажилладаг ба зарим орнуудад консулын үйлчилгээ үзүүлдэг тул эдгээр бүх нөөцийг худалдааг дэмжихэд зориулдаггүй байна.

Зардлын хувьд 2020—2021 оны хувьд 272.7 сая ам. долларыг зарцуулсан бөгөөд үүний 159.7 сая ам. доллар буюу нийт зардлын 58.6 хувийг гишүүдэд зориулсан үйлчилгээнд зарцуулжээ.

с. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

БНСУ-ын эдийн засаг 1960-аад оноос хойш хурдацтай өсжээ. Тус улсын засгийн газар экспортыг дэмжихийн тулд янз бүрийн урамшуулал олгож, экспортод тулгуурлаж эдийн засгийг өсгөх бодлого хэрэгжүүлж байна. Солонгосын эдийн засаг худалдааны хамаарал маш өндөр үзүүлэлттэй гэж тооцогддог. Экспортын хэмжээ 1963 онд 87 сая ам.доллар, 1980 онд 17.5

⁷ USAID. 2004. Best Practices in Export Promotion, El Salvador: Nathan Associates Inc.

тэрбум ам.доллар, 2009 онд 363.5 тэрбум ам.доллар байснаас 2020 онд 596.9 тэрбум ам.доллар болж өссөн бол нэг хүнд ногдох ДНБ 1960 онд 100 ам.доллар хүрэхгүй байсан бол 1980 онд 1688 ам.доллар, 1996 онд 12,581 ам.доллар, 2009 онд 17,085 ам.доллар, 2020 онд 31,597 ам.доллар болж өссөн байна. Солонгосын засгийн газар экспортыг дэмжих байгууллага байгуулах зэрэг урамшуулаас гадна татварын болон санхүүгийн хөнгөлөлт үзүүлжээ⁸. Иймээс Солонгосын эдийн засгийн өсөлтийн туршлагыг экспортод тулгуурласан эдийн засгийн өсөлтийн стратеги баримталж буй жишээ гэж үзэж байна.

БНСУ–ын Экспортыг дэмжих төвийн үүргийг гүйцэтгэдэг гол байгууллага болох Солонгосын Худалдааг Дэмжих Корпораци (КОТРА) нь компаниудад мэдээллийн, үйл ажиллагааны ба нөөцийн гэх мэт экспортын саад бэрхшээлийг даван туулахад нь туслах үүрэгтэйгээр 1962 онд үндэсний худалдааг дэмжих байгууллага хэлбэрээр байгуулагджээ. Тэр цагаас хойш хилийн чанад дахь зах зээлийн судалгаа, бизнесийн тохироо зэрэг худалдааг дэмжих төрөл бүрийн үйл ажиллагаануудаар дамжуулан Солонгосын экспортод тулгуурласан эдийн засгийн хурдацтай өсөлтийг дэмжсээр ирсэн байна. 1995 онд хил дамнасан хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, технологи, аж үйлдвэрийн хамтын ажиллагааны төслүүдийг дэмжих ажлыг КОТРА–ийн бүрэн эрхэд нэмж, Солонгосын Худалдаа, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих агентлаг болгон өөрчилсөн ажээ. Одоогийн байдлаар дотоодын дэмжлэг үзүүлэх 12 оффис, мөн дэлхийн 84 улсад 127 орчим Солонгосын худалдааны төв байрлан үйл ажиллагаа явуулдаг байна.

Гол үйл ажиллагаанд шинэ экспортлогч компаниудад дэмжлэг үзүүлэх; Олон улсын хамтын ажиллагааг дэмжих; шинэ боломжуудыг бий болгох, шинэ бизнесийн талбаруудыг олж илрүүлэх; зах зээлийн мэдээллээр хангах; олон улсад өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхийн тулд дэд бүтцийн туслалцаа үзүүлэх асуудлууд тусгагддаг⁹.

d. Финланд улс

Дэлхийн анхны Экспортыг дэмжих төв болох ФинПро (хуучнаар Финляндын Экспортын Зөвлөл) буюу Финляндын Гадаад худалдааны нийгэмлэгийг Финляндын экспортыг дэмжих зорилгоор 1919 онд Финляндын компаниуд хамтран үүсгэн байгуулжээ. ФинПрогийн зорилго нь Финляндын компаниуд болон технологийг дэлхийн хэмжээнд амжилттай хөгжүүлж, арилжаалах явдал юм. Финпрогийн үйл ажиллагааг Финляндын засгийн газраас хэсэгчлэн санхүүжүүлж, үйлчилгээний төлбөр болон гишүүнчлэлийн

⁸ Mah. Jai S. 2011. "Export Promotion Policies, Export Composition and Economic Development of Korea", The Law and Development Review 4 (2): pp. 3–27.

⁹ Korean Trade–Investment Promotion Agency – www.kotra.or.kr

хураамжаар зарим хэсгийг нь санхүүжүүлдэг байв. 53 гаруй орны 40 худалдааны төвд 375 мэргэжилтэн ажилладаг байжээ¹⁰.

Текес – Финландын Хөдөлмөр эрхлэлт, эдийн засгийн яамны нэг хэсэг болон 1983 онд байгуулагдсан Финландын Технологи, инновацийг санхүүжүүлэх агентлаг нь Финланд улсын судалгааны санхүүжилтийг хийдэг хамгийн чухал агентлаг юм. 2009 оны байдлаар Текес 2177 төсөлд 579 сая еврогийн хөрөнгө оруулалт хийсэн бөгөөд үүнээс 343 сая еврог аж ахуйн нэгжийн төслүүдэд, 236 сая еврог их сургууль, политехникийн болон олон нийтийн судалгааны хүрээлэнгүүдэд олгосон байна. Текес нь зөвхөн санхүүжилтийн агентлагийн үүрэг гүйцэтгэдэг байна. Тус байгууллага аж ахуйн нэгжийн төслүүдэд судалгааны үе шатны санааг ашигтай бизнес болгон хувиргах зорилгоор санхүүжилт олгодог бөгөөд бизнесийн амжилтад тулгуурлан, болзолгүй шууд санхүүжилтийг мөн олгодог байна¹¹.

Харин 2018 онд Финланд улсын засгийн газар “Финпро” болон “Текес”-ийг нэгтгэн инновацийн санхүүжилт, худалдаа, аялал жуулчлал, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих үүрэгтэй Бизнес Финланд хэмээх байгууллагыг үүсгэжээ. Тус байгууллага нь Финланд улсыг компаниуд өсөж дэвжих, өөрчлөгдөж, амжилтанд хүрэх хамгийн сонирхол татахуйц, өрсөлдөх чадвартай инновацийн орчин болгохыг зорьж байгаа ажээ. Бизнес Финландын 760 мэргэжилтэн дэлхийн хэмжээнд 40 оффист, Финланд даяарх 20 бүс нутгийн оффист ажилладаг байна¹².

Дээрх сайн туршлагын жишээнээс дүгнэхэд худалдааны сайн бодлоготой улсууд нь гадаад худалдааны бодлогыг шат дараатай, тогтвортой хэрэгжүүлж ирсэн бөгөөд гадаад худалдааг хариуцсан яам, түүний дэргэд экспортыг дэмжих тусгай байгууллага ажиллуулах замаар өөрийн улсын экспортыг дэмждэг байна. Гэвч манай улсын хувьд гадаад худалдааг дэмжих, худалдааг хөнгөвчлөх институцийн орчин бүрдээгүй бөгөөд эдгээрийг хослуулан ашиглаж, чиг үүргийг хэрэгжүүлж чадахгүй байна хэмээн үзэж байна.

ii. Эмпирик шинжилгээний хэсэг

ЭДТ (бодлогын дамми хувьсагчаар илэрхийлэгдсэн)-ийн экспортод үзүүлэх нөлөөллийг олон улсын худалдааны таталцлын загвар (Gravity model of international trade)-аар үнэлсэн олон судалгааны ажлууд байдаг бөгөөд энэ нь олон улсын худалдааны шинжилгээнд хэрэглэгддэг түгээмэл загваруудын

¹⁰ Bell, J (1997). “A Comparative Study of the Export Problems of Small Computer Software Exporters in Finland, Ireland and Norway”, International Business Review, Vol. 6, Issue. 6. 585–604.

¹¹ Finnish Funding Agency for Innovation (TEKES) – www.fundit.fr

¹² Austrade – www.austrade.gov.au

нэг юм. Таталцлын загварыг Tinbergen (1962)¹³ Ньютоны таталцлын хуулиас санаа авч загварчилжээ. Энэхүү загвараар улс хоорондын худалдааны нөхцөл байдлыг ойлгох, чөлөөт худалдаанд учирч буй саад бэрхшээлийг тодорхойлдог. Ньютоны таталцлын загвар болон Tinbergen-ий таталцлын загвар хоёрын ялгаа нь массын хувьсагчийг дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)—ээр сольдог бол зайны хувьсагчийг худалдааны зардлаар (улсын нийслэл хоорондын зай, хил залгаа байдал, хоёр талын тарифын саад бэрхшээл гэх мэт) орлуулдаг¹⁴.

Загварын тэгшитгэл дараах байдлаар бичигдэнэ:

$$X_{ij} = C \frac{Y_i Y_j}{t_{ij}}$$

Энд:

X_{ij} = i улсаас j улсад хийгдэж буй экспорт буюу худалдаа

C = тогтмол

Y_i = i улсын ДНБ

Y_j = j улсын ДНБ

t_{ij} = i болон j улсын хоорондох худалдааны зардал

Таталцлын загварын хувьд экспортлогч орны ДНБ өсөх тусам бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, экспортын чадамж (export potential) нэмэгдэнэ гэж үздэг. Цаашлаад импортлогч орны ДНБ-ий хувьсагчийн утга өндөр байвал бараа, үйлчилгээний хэрэгцээ, тэр дундаа бусад орноос импортлох бүтээгдэхүүний хэрэгцээ байгааг харуулдаг. Зайны хувьсах хэмжигдэхүүн нь улс хоорондын тээврийн зардлын ойролцоо утга (ргоху) болох тул хоёр улсын хоорондын зай бага байх тусам i улсаас хүлээн авагч j улс руу экспорт хийхэд тухайн барааны үнэ буурна гэж үздэг.

Түүнчлэн таталцлын загварыг худалдааны хэмжээ, уян хатан байдал, эдийн

¹³ 1960-аад оны эхээр Tinbergen болон Rucpцhen нар таталцлын загварыг анх хэрэглэснээс хойш ихэнх таталцлын регресс нь өгөгдөлд маш сайн нийцэж байсан боловч уг загварын онолын үндэслэл учир дутагдалтай байв. Үүний улмаас таталцлын загварын онолын үндэслэлийг судлахад чиглэсэн судалгааны ажлууд хийгдэж эхэлсэн. Anderson (1979), Helpman болон Krugman (1985), мөн Bergstrand (1985, 1989) нарын бүтээлүүд таталцлын тэгшитгэлийг ялгаатай бараа (differentiated goods) бүхий худалдааны загваруудаас гаргаж болно гэдгийг харуулсан. Бүтээгдэхүүнийг ялгах шалтгаан нь ялгаатай байж болох ч Армингтоны таамаглал бүхий хүчин зүйлийн пропорциональ загвар эсвэл өгөөж нэмэгдэж буй монополь өрсөлдөөний загвар аль нь ч бай таталцлын хүчийг үүсгэдэг. Feenstra et al. (1998) цаашид нэгэн төрлийн барааны худалдааны харилцан демпингийн загвараас таталцлын тэгшитгэлийг гаргаж авсан бөгөөд энэ нь хүчин зүйлийн нөөцийн ялгаанаас үүдэлтэй өөр төрлийн бүтээгдэхүүнийг ялгах загварыг гаргаж иржээ. Deardorff (1998) таталцлын тэгшитгэл нь төгс өрсөлдөөн бүхий нэгэн төрлийн барааны Heckscher—Ohlin-ий худалдааны загвартай нийцэж байгааг харуулснаар таталцлын загварын онолын үндэс суурийг тавьжээ.

¹⁴ Ajiija. S.R. Zakia. & F.Z., Purwono. R. 2021. The Impact of Opening the Export Promotion Agencies on Indonesia's Non-oil and Gas Exports", Heliyon 7. 1-10.

засгийн интеграцчлалын худалдааны үзүүлэх нөлөө, агентлаг, байгууллагын экспортын үнэд үзүүлэх нөлөө зэргийг судлахад хэрэглэдэг байна. Хоёр орны ДНБ-ий хувьсагч ба зайнаас гадна зарим судлаачид зах зээлийн хэмжээ, чөлөөт худалдааны хэлэлцээр, нийтлэг хэл, колончлолын харилцаа холбоо, далайд гарцгүй байршил, улс хоорондын хил хязгаарыг хэмжихийн тулд хүн амын хувьсагчдыг нэмсэн байна.

Энэхүү загварыг ашиглан судлаачид бүтээлдээ “экспортыг дэмжих бодлогын нөлөөлөл”-ийн талаар судалсан байна. Тухайлбал, Cruz, M. et al., (2018)¹⁵ нарын судалгаагаар экспортыг дэмжих төв нь экспортод статистикийн хувьд эерэг, чухал нөлөө үзүүлдэг хэмээн дүгнэсэн бөгөөд уг судалгааны үр дүнд экспортыг дэмжих чиглэлээр ажилладаг консул буюу зөвлөхтэй байх нь экспортыг 6–10 хувиар нэмэгдүүлэхэд хүргэдэг гэж үзсэн байна. Gil–Pareja et al., (2008)¹⁶ нарын судалгаанд Испанийн 17 бүс нутаг тус бүрээс олон улсын 188 зах зээлд хийсэн экспортын талаарх хоёр талын мэдээллийг ашиглан экспортыг дэмжих агентлагуудын экспортод үзүүлэх нөлөөг тооцоолсон. Судалгааны үр дүнд бүс нутгийн экспортыг дэмжих байгууллагуудын үр нөлөө нь жигд, өргөн хүрээтэй биш боловч экспортод эерэг нөлөөтэйг харуулсан. Мөн Hayakawa, K. et al., (2014)¹⁷ нарын судалгаа нь Япон болон Солонгос улсын экспортыг дэмжих агентлагуудын экспортыг дэмжихэд гүйцэтгэх үүргийг авч үзсэн. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд аливаа улс оронд ЭДТ байгуулах нь тухайн улстай ЭЗТХ байгуулсантай тэнцэнэ гэжээ. ЭДТ-ийн нөлөө нь аж үйлдвэрийн бус бүтээгдэхүүнээс илүү аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнд их илрэх ба орлогын түвшин өндөр худалдааны түншүүдээс орлогын түвшин багатай худалдааны түншүүдэд илүү их нөлөөлдөг нь тогтоогдсон байна.

Martincus, C.V. болон Carballo. J. (2008)¹⁸ нарын судалгаа нь Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнуудын 1995–2004 оны статистик дээр тулгуурлан экспортыг дэмжих байгууллагууд хоёр талын худалдаанд хэрхэн нөлөөлж байгааг харуулсан. Үр дүнд ЭДТ нь экспортыг нэмэгдүүлэхээс илүү гадаад зах зээлд худалдан борлуулсан барааны тоог нэмэгдүүлэхэд илүү их хувь нэмэр оруулж байгааг тогтоожээ. Мөн Индонезийн газрын тос, байгалийн

¹⁵ Cruz, M., Lederman, D., & Zoratto. 2018. Anatomy and Impact of Export Promotion Agencies; Anatomy and Impact of Export Promotion Agencies. Policy Research Working Paper; No. 8470. World Bank, Washington, DC.

¹⁶ Gil–Pareja, Salvador; Rafael Llorca. & Josй A. Martнnez Serrano. 2008. Measuring the Impact of Regional Export Promotion: The Spanish Case. Papers in Regional Science 87 (1): 139–46.

¹⁷ Hayakawa, K., Lee, H. & Park, D. 2014. Do Export Promotion Agencies Increase Exports? The Developing Economies. 52 (3): 241–61.

¹⁸ Martincus, C.V. & Carballo. J. 2008. Is Export Promotion Effective in Developing Countries? Firm–level Evidence on the Intensive and the Extensive Margins of Exports. Journal of International Economics. 76 (1): 89–106.

хийн бус экспортод ЭДТ-ийн үзүүлэх нөлөөнд дүн шинжилгээ хийжээ¹⁹. Тооцооллын үр дүнд ЕРА Indonesia (ИПРС) агентлаг нь Индонезийн газрын тосны бус экспортын хэмжээнд эерэг, чухал нөлөө үзүүлж байгааг харуулсан байна.

Дээр дурьдагдсан эмпирик бүтээлүүдэд үндэслэн энэ судалгааны таталцлын загварын тэгшитгэлийг дараах байдлаар өргөтгөсөн болно. Үүнд:

Тэгшитгэл №1.

$$\ln(\text{Non_m_exp}_{ijt}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{GDP}_{it}) + \beta_2 \ln(\text{GDP}_{jt}) + \beta_3 \ln(\text{Distance}_{ij}) + \beta_4 \ln(\text{EXR}_{it}) + \beta_5 \text{FTA}_{ij(t-1)} + \beta_6 \text{Border}_{ij} + \beta_7 \text{ECI}_{it} + \varepsilon_{ij}$$

Энд:

Non_m_exp_{ijt} – t хугацаанд i улс j улстай хийсэн уул уурхайн бус экспортын хэмжээ

GDP_{it} – t хугацаан дахь Монгол улсын ДНБ

GDP_{jt} – t хугацаан дахь Импортологч улсын ДНБ

Distance_{ij} – худалдааны түншүүдийн хоорондын газар зүйн зай

EXR_{it} – ам. долларын төгрөгтэй харьцах нэрлэсэн ханш (exchange rate)

$\text{FTA}_{ij(t-1)}$ – нэг ЭЗТХ–т харьяалагддаг эсэх (хоёр улс нэг ЭЗТХ–т нэгдсэн бол =1, үгүй бол=0)

Border_{ij} – хил залгаа оршдог эсэх (хил залгаа=1, үгүй бол=0)

ECI_{it} – i улсын экспортын төвлөрлийн индекс (export complementarity index)

Шинжилгээний үр дүнд экспортлогч болон импортлогч орнуудын ДНБ, нэрлэсэн ханш, экспортын төвлөрлийн индекс зэрэг нь Монгол улсын уул уурхайн бус экспортод эерэг, чухал нөлөө үзүүлж байгаа нь харагдаж байна. Харин импортлогч улсын ДНБ, ЭЗТХ зэрэг нь уул уурхайн бус экспортод эерэг боловч ач холбогдол багатай нөлөө үзүүлсэн. Газар зүйн зай болон хиллэдэг эсэх нь сөрөг ба ач холбогдол багатай нөлөө үзүүлж байна. Тооцооллоос Монгол улсын ДНБ–ийн коэффициент нь 0.82 бөгөөд энэ нь МУ–ын ДНБ 1%–иар өсөхөд уул уурхайн бус экспортын үнэ 0.82%–иар өснө гэсэн үг. Энэхүү судалгаагаар МУ–ын ДНБ нь уул уурхайн бус экспортын үнийн дүнд эерэг, мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлдэг болохыг харуулсан нь өмнөх судалгаанууд (Ajija. S.R. et al., (2021); Lederman et al., 2010)–ын экспортлогч орны ДНБ экспортын үнийн дүнд эергээр нөлөөлдөг гэсэн үр

¹⁹ Ajija. S.R. Zakia. & F.Z., Purwono. R. 2021. The Impact of Opening the Export Promotion Agencies on Indonesia's Non-oil and Gas Exports", Heliyon, 7. 1–10.

дүнг бататгаж байна.

Импортлогч улсын ДНБ нь МУ-ын уул уурхайн бус экспортод эерэг нөлөө үзүүлсэн боловч уг хувьсагчийн коэффициент нь бусад хувьсагчийн коэффициентоос харьцангуй бага байна. Импортлогч улсын ДНБ экспортын үнийн дүнд эерэг, ач холбогдол үзүүлдэг хэмээн дүгнэсэнтэй энэхүү судалгааны үр дүн зарим талаар нийцэж байгаа боловч ихээхэн нөлөө үзүүлдэггүй гэснээрэ няцааж байна (Ajija. S.R. et al., (2021).

Хүснэгт 1. Pooled – OLS тооцооллын үр дүн

Үл хамаарах хувьсагчид	Хамаарах хувьсагч: <i>Non_m_exp_{ijt}</i>	
	Coefficient	Std. Error
<i>constant</i>	4.35380	0.633368
<i>GDP_{it}</i>	0.820245	0.0982752
<i>GDP_{it}</i>	0.0110989	0.0169447
<i>Distance_{ij}</i>	-0.0319332	0.0420987
<i>EXR_{it}</i>	0.600430	0.0614121
<i>FTA_{ij(t-1)}</i>	0.00883403	0.0273320
<i>Border_{ij}</i>	-0.00422311	0.0274383
<i>ECl_{it}</i>	0.283863	0.177582
<i>R squared</i>	0.680809	

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Экспортын төвлөрлийн индекс (ECI)-ийн коэффициент 0.28 гарсан. ECI нь 1 рүү дөхөх тусам тус улсын экспортын төвлөрөл өндөр болдог буюу нэг улсаас хэт хамааралтай болж байгааг илтгэдэг гэж тайлбарладаг. Энэхүү шинжилгээний үр дүнгээс Монгол улсын ECI-ийн бууралт нь уул уурхайн бус экспортыг 0.28 хувиар өсгөдөг гэж дүгнэлээ. Эндээс ECI-ийн бууралт нь эерэг, өндөр ач холбогдолтой бөгөөд Монгол улс улсын уул уурхайн бус бараа, бүтээгдэхүүнийг импортлогч орнуудын тоог нэмэгдүүлэх нь уул уурхайн бус экспортыг дэмжихэд чухал нөлөөтэй гэж дүгнэж болох юм.

Хоёр улсын нийслэл хот хоорондын зайг тээврийн зардалд тооцдог. Шинжилгээний үр дүнд газарзүйн зайн коэффициент -0.032 байгаа нь тээвэрлэлтийн замын уртыг 1%-аар нэмэгдүүлвэл Монгол улсаас импортлогч орон руу тээвэрлэх тээврийн зардал 1%-иар, уул уурхайн бус экспорт 0.03%-иар буурахыг харуулж байгаа юм. Үүнээс тээврийн зай холдох тусам тээврийн

зардал ихсэж, хоёр орны худалдаа багасна хэмээн дүгнэж болно. Газарзүйн зай сөрөг коэффициенттэй байгаа нь өмнөх судалгаанууд (Rose, 2007; Gil—Pareja et al., 2008; Kang, 2011; Mahmood болон Jongwanich, 2018)—тай ижил дүгнэлттэй байна.

Нэрлэсэн ханшийн коэффициент 0.6 гарсан тул нэрлэсэн ханшийн бууралт нь уул уурхайн бус экспортын үнийг 0.6%—иар өсгөж байна гэж дүгнэж болно. Appleyard (2011) урт хугацаанд ханшийн бууралт нь экспортын өсөлтөд хүргэнэ гэж үзжээ. Энэхүү тооцооллын үр дүн нэрлэсэн ханшийн бууралт экспортын үнэд эерэг нөлөө үзүүлдэг гэсэн өмнөх судалгааг дэмжиж байна (Sun and Parikh, 2001; Kang, 2011; Rahmaddi and Ichihashi, 2013; Mijiyawa, 2015; Duong et al., 2019).

Тооцооллын үр дүнд ЭЗТХ—ийн дамми хувьсагчийн коэффициент нь 0.009 гарсан бөгөөд энэ нь Монгол улсын нэгдэн орсон хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй ЭЗТХ—ийн гишүүн орон руу хийх уул уурхайн бус экспортын хэмжээ гишүүн бус орон руу хийх экспортоос 0.9 хувиар илүүг харуулж байгаа юм. Ерөнхийдөө ЭЗТХ нь Монгол улсын уул уурхайн бус экспортын үнэ цэнэд эерэг нөлөө үзүүлж байгаа нь ЭЗТХ нь экспортын үнэд эерэг нөлөө үзүүлдэг гэсэн өмнөх судалгаануудын дүгнэлттэй нийцэж байна (Sinaga, 2016; Mahmood and Jongwanich, 2018).

Энэхүү судалгааны ажлын гол зорилго нь ЭДТ нь МУ—ын уул уурхайн бус экспортод үзүүлэх нөлөөллийг тооцох юм. Тиймээс загварын тэгшитгэлд бодлогын хувьсагч буюу ЭДТ—ийн ойролцоо утга бүхий дамми хувьсагч (EPA)—ийг нэмсэн. Хэрвээ тухайн улс аль нэг улсад ЭДТ байгуулсан бол 1, үгүй бол 0 утга авна. тэгшитгэл дараах байдалтай болно. ЭДТ болон эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр (ЭЗТХ)—ийн хувьсагчдын хугацааны хоцрогдлын нөлөө (экспорт, EPA/FTA—ийн нэгэн зэрэг тохиох боломжийг шийдэхийн тулд)—г үнэлэхийн тулд өмнөх жилээс тооцож EPA/FTA дамми хувьсагчийг ашиглав.

Тэгшитгэл №2.

$$\ln(\text{Non_m_exp}_{ijt}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{GDP}_{it}) + \beta_2 \ln(\text{GDP}_{jt}) + \beta_3 \ln(\text{Distance}_{ij}) + \beta_4 \ln(\text{EXR}_{it}) + \beta_5 \text{EPA}_{ij(t-1)} + \beta_6 \text{FTA}_{ij(t-1)} + \beta_7 \text{Border}_{ij} + \beta_8 \text{ECI}_{it} + \epsilon_{ij}$$

Энд:

Non_m_exp_{ijt} — t хугацаанд i улс j улстай хийсэн уул уурхайн бус экспортын хэмжээ

GDP_{it} — t хугацаан дахь Монгол улсын ДНБ

GDP_{jt} — t хугацаан дахь Импортлогч улсын ДНБ

$Distance_{ij}$ – худалдааны түншүүдийн хоорондын газар зүйн зай

EXR_{it} – ам. долларын төгрөгтэй харьцах нэрлэсэн ханш (exchange rate)

$EPA_{ij(t-1)}$ – i улсын бодлогын дамми хувьсагч (хэрэв аль 1 улсад ЭДТ байгуулсан бол=1, үгүй бол=0)

$FTA_{ij(t-1)}$ – нэг ЭЗТХ-т харьяалагддаг эсэх (хоёр улс нэг ЭЗТХ-т нэгдсэн бол =1, үгүй бол=0)

$Border_{ij}$ – хил залгаа оршдог эсэх (хил залгаа=1, үгүй бол=0)

ECl_{it} – i улсын экспортын төвлөрлийн индекс (export complementarity index)

Судалгаанд ашигласан өгөгдөл нь панел өгөгдөл учраас панел регрессийн загварыг ашигласан. Панел өгөгдөл гэдэг нь олон бүлгээс олж авсан хэмжигдэхүүнүүдийн цуглуулга бөгөөд тэдгээрийг цаг хугацааны жигд интервалаар цуглуулж, он цагийн дараалаар эрэмбэлдэг. Бүлэг гэдэгт (individual groups)-ийн жишээнд хувь хүмүүс, улс орон мөн аж ахуйн нэгжүүдийг ойлгоно.

Хүснэгт 1. Pooled-OLS тооцооллын үр дүн
(ЭДТ үл хамаарах хувьсагч нэмсэн)

Үл хамаарах хувьсагчид	Хамаарах хувьсагч: <i>Non_m_exp_{ijt}</i>	
	Coefficient	Std. Error
<i>constant</i>	3.56576	0.399585
GDP_{it}	0.809976	0.0613957
GDP_{it}	0.0169074	0.0105951
$Distance_{ij}$	0.0177044	0.0263792
EXR_{it}	0.600009	0.0401786
$FTA_{ij(t-1)}$	-0.0938912	0.0180113
$Border_{ij}$	0.555019	0.0172143
ECl_{it}	0.421154	0.111403
$EPA_{ij(t-1)}$	0.132860	0.0157979
<i>R squared</i>	0.877229	

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Шинжилгээний үр дүнд бодлогын дамми хувьсагч (ЭДТ буюу EPA)-

ийн коэффициент 0.13 гарсан бөгөөд энэ нь Монгол улс аливаа улсад ЭДТ байгуулахад тус улс руу хийх уул уурхайн бус экспорт 13 хувиар нэмэгдэхийг харуулж байна. Бодлогын дамми хувьсагч нэмсний дараа Монгол улсын ДНБ, нэрлэсэн ханш, ЭЗТХ зэрэг хувьсагчуудын коэффициент буурч, импортлогч орны ДНБ, газар зүйн зай, хиллэдэг эсэх, экспортын төвлөрөл зэрэг хувьсагчдын коэффициент өссөн. Үүнээс Монгол улс ЭДТ байгуулснаар Монгол улсын ДНБ, нэрлэсэн ханш, ЭЗТХ зэргийн уул уурхайн бус экспортод үзүүлэх нөлөөллийг сулруулж, импортлогч орны ДНБ, 2 орны нийслэл хоорондох зай, хиллэдэг эсэх, экспортын төвлөрлийн индекс зэргийн нөлөөлөл ихсэхийг харуулж байна гэж дүгнэлээ.

Шинжилгээнд ашигласан хувьсагчдын эх сурвалжуудыг дараах сурвалжуудаас авсан болно.

Хүснэгт 2. Тэгшитгэлийн хувьсагчдын эх сурвалж

Хувьсагч	Тодорхойлолт	Эх сурвалж
Уул уурхайн бус экспорт	Монгол улсын уул уурхайн бус бүтээгдэхүүний нийт экспорт	МУ-ын гадаад худалдааны статистик мэдээлэл, ҮСХ www.1212.mn
Экспортлогчдын ДНБ	Монгол улсын тухайн жилийн нийт ДНБ-ийн хэмжээ	World Bank, World Development Indicators https://databank.worldbank.org
Импортлогчдын ДНБ	Импортлогч улсын тухайн жилийн нийт ДНБ-ийн хэмжээ	World Bank, World Development Indicators https://databank.worldbank.org
Газар зүйн зай	Худалдааны түнш хоёр улс нийслэлээс нийслэл хоорондын зай	GeoDist, Geographical variables, CEPII, http://www.cepii.fr
Нэрлэсэн ханш	Тухайн оны Монгол төгрөг ам. доллартай харьцах албан ханш	Currency Exchange Rates, UNCTAD https://unctadstat.unctad.org
Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр	Монгол улс болон импортлогч оронтой байгуулсан хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй бүс нутгийн хэлэлцээрүүд	WTO Regional Trade Agreements Database https://rtais.wto.org/
Хил залгаа орших	Импортлогч улстай экспортлогч улс хиллэж буй эсэх	Common border data, TradeHist, CEPII, http://www.cepii.fr
Экспортын төрөлжилтийн индекс	Нийт экспортын чиглэл олон оронд тархан хуваарилагдсан эсэх	World Bank, World Development Indicators https://databank.worldbank.org

Эх сурвалж: Судлаачийн нэгтгэл

Дүгнэлт

Энэхүү судалгааны ажил нь Монгол улс уул уурхайн салбараас хараат байдлаа бууруулж, эдийн засгийн бусад өрсөлдөх салбаруудын хөгжлийг нэмэгдүүлэхэд зайлшгүй анхаарлаа хандуулах шаардлагатай тулгараад буй энэ үед Экспортыг дэмжих төв байгуулснаар Монгол улсын уул уурхайн бус гадаад худалдаанд гарч болох нөлөөлөл, ач холбогдлыг судлах зорилготой. Тус зорилгод хүрэхийн тулд ЭДТ-өөр дамжуулж гадаад худалдааг нэмэгдүүлэх талаарх онол, тус төвийн нөлөөллийг тодорхойлох арга зам, цаашлаад Монгол улсын экспортын өнөөгийн байдал, экспортыг дэмжих бодлого болон нөлөөлөх хүчин зүйлсийн шинжилгээ, тэдгээрийг бусад орнуудтай харьцуулсан шинжилгээ ба Монгол улсын ЭДТ-ийг байгуулах арга зам зэргийг судаллаа. МУ-ын экспорт 2021 оны байдлаар дөнгөж 6.6% нь уул уурхайн бус салбараас хамаарч байсан бөгөөд Засгийн газраас уул уурхайн бус экспортыг дэмжихээр Монгол Экспорт хөтөлбөр, Экспортыг дэмжих төсөл, EU-TRAM зэрэг төсөл хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсэн боловч үр дүнгийн хувьд сул хэвээрээ байна.

Эмпирик судалгаагаар МУ-ын уул уурхайн бус экспортод МУ-ын ДНБ, төгрөгийн доллартай харьцах ханш болон экспортын төвлөрлийн индекс зэрэг үзүүлэлтүүд эерэг, өндөр нөлөөтэй гарсан. Индонез, Австрали, Солонгос, Финланд зэрэг орнуудын экспортыг дэмжих төвийг судалж, МҮХАҮТ-аас хэрэгжүүлэх гэж буй “MN Export” экспортын санхүүжилтийн төвтэй харьцуулан үзэхэд тус төслийн үр дүн харьцангуй бага байхаар харагдаж байна. Түүнчлэн, эдгээр улсуудын туршлагаас үүдэн Монгол улс гадаадад байрладаг төрлийн ЭДТ байгуулах нь зүйтэй гэж үзсэн бөгөөд Монгол улсын онцлогт нийцсэн ЭДТ-ийн бүтэц, зохион байгуулалтыг тодорхойлоо.

Судалгааны ажлын гол зорилго болох ЭДТ-ийн нөлөөллийг тооцоход Монгол улс гадаадын улс оронд ЭДТ байгуулахад тус улс руу хийх МУ-ын уул уурхайн бус экспортын хэмжээ 13 хувиар нэмэгдэнэ гэсэн тооцоолол гарсан. Цаашдын судалгаануудаар ЭДТ-ийн уул уурхайн бус экспортод үзүүлэх нөлөөг бараа, бүтээгдэхүүнд (2 эсвэл 4 оронтой БТКУС-ын код ашиглан) дүн шинжилгээ хийж илүү нарийвчлан судлах боломжтой.

Ашигласан материал

Ajija, S.R., Zakia, F.Z. & Purwono, R. 2021. “The Impact of Opening the Export Promotion Agencies on Indonesia’s Non-oil and Gas Exports.” *Heliyon* (7): 1–10.

Alvarez, R. & Crespi, G. 2000. *Exporter Performance and Promotion*

- Instruments: Chilean Empirical Evidence. *Estudios de Economía* (Universidad de Chile), 27(2): 225–41.
- Appleyard, D.R., Field A.J. & Cobb, S.L. 2011. *International Economics*. Mc. Graw Hill/Irwin, Boston.
- Bell, J. 1997. A Comparative Study of the Export Problems of Small Computer Software Exporters in Finland, Ireland and Norway. *International Business Review*, 6 (6): 585–604.
- Cruz, M., Lederman, D. & Zoratto. 2018. Anatomy and Impact of Export Promotion Agencies; Anatomy and Impact of Export Promotion Agencies. Policy Research Working Paper; No. 8470. World Bank, Washington, DC.
- Duong, M., Holmes, M., Strutt, A. & Lim, S. 2019. Effects of Trade Agreements and Foreign Direct Investment on Trade: Evidence from Vietnam. *International Journal of Economy and Finance*. Issues 9, 116- 126.
- Gil-Pareja, S., Rafael. L. & Serrano. J. M. 2008. Measuring the Impact of Regional Export Promotion: The Spanish Case. *Papers in Regional Science*, 87 (1): 139–46.
- Hausmann, R. & Rodrik. D. 2003. Economic Development as Self Discovery. *Journal of Development Economics*, 72(2): 603–633.
- Hayakawa, K., Lee, H. & Park, D. 2014. Do Export Promotion Agencies Increase Exports? *The Developing Economies*, 52 (3): 241–61.
- ITC. 2010. *Export Promotion Agencies: What Works and What Doesn't*. International Trade Centre UNCTAD/ WTO, Geneva.
- Kang, K. 2011. Overseas Network of Export Promotion Agency and Export Performance: The Korean Case. *Contemporary Economic Policy*. 29 (2): 274 – 283.
- Lederman, D., Olarreaga.M. & Payton. L. 2010. Export Promotion Agencies: Do They Work? *Journal of Development Economics*, 91 (2): 257–65.
- Mah. Jai S. 2011. Export Promotion Policies, Export Composition and Economic Development of Korea. *The Law and Development Review*, 4 (2): pp. 3–27.
- Mahmood, F. & Jongwanich, J. 2018. Export Enhancing Effects of Free Trade Agreements in South Asia: Evidence from Pakistan. *Journal of South Asian Development* 13 (1): 24-53.

- Martincus, C.V. & Carballo. J. 2008. Is Export Promotion Effective in Developing Countries? Firm-level Evidence on the Intensive and the Extensive Margins of Exports. *Journal of International Economics*, 76 (1): 89–106.
- Martincus, C.V. & Carballo. J. 2010. Beyond the Average Effects: The Distributional Impacts of Export Promotion Programs in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, 92(2): 201–204.
- Mijiyawa, A. G. 2015. What Drives Foreign Direct Investment in Africa? An Empirical Investigation with Panel data. *Africa Development Review*. 27 (4): 392-402.
- Rahmaddi, R. & Ichihashi, M. 2013. The Role of Foreign Direct Investment in Indonesia's Manufacturing Exports. *Applied Artificial Intelligence*. 49 (3): 329-354.
- Sinaga, H.D. 2016. The impact of Indonesian Export Promotion Agencies (EPAs) on Indonesian Export: Case Study from Indonesian Footwear Export, Institute Pertanian Bogor, Bogor.
- Sun, H. & Parikh, A. 2001. Exports, Inward FDI and Regional Economic Growth in China. *Regional Studies*, 35 (3): 187–196.
- USAID. (2004). *Best Practices in Export Promotion*, El Salvador: Nathan Associates Inc.
- Ч.Нарантуяа, Б.Мөнх-Ирээдүй, Д.Өнөржаргал (2017). Монгол Улсын экспортыг дэмжих бодлогын нөлөөллийн үнэлгээ” Economic Research Institute.
- Б.Хүслэн, Л.Даваажаргал (2018). Экспортын төрөлжилт болон эдийн засгийн өсөлт. Монголбанкны Судалгаа, статистикийн газар.
- Austrade www.austrade.gov.au ; Korean Trade-Investment Promotion Agency www.kotra.or.kr
- Trade Related Assistance for Mongolia www.tram-mn.eu ; Finnish Funding Agency for Innovation (TEKES) www.fundit.fr
- Үндэсний Статистикийн Хороо, Гадаад худалдааны статистик мэдээлэл www.1212.mn ; Дэлхийн банк, Экспортыг дэмжих төсөл www.edp.mn